

О. О. Кротова

АМВРОСІЇВСЬКЕ КІСТКОВИЩЕ БІЗОНІВ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ

У статті узагальнено матеріали багаторічних досліджень Амвросіївського кістковища бізонів, сучасний аналіз яких дозволяє внести корективи у деякі спірні питання його інтерпретації.

Ключові слова: верхній палеоліт, Амвросіївське кістковище, мисливці на бізонів.

Вступ. Амвросіївський комплекс — унікальна пам'ятка мисливців на бізонів доби верхнього палеоліту, що включає розташовані на відстані близько 200 м одне від одного кістковища бізонів і стоянку, знаходиться в Амвросіївському р-ні Донецької обл. на водорозподільному плато у верхів'ї балки Казенної, що впадає в р. Кринку, притоку р. Міус (рис. 1). Зв'язок місцезнаходжень одне з одним та, особливо, інтерпретація кістковища залишаються предметом дискусій упродовж десятиліть. Виразні матеріали, накопичені у процесі багаторічних комплексних розкопок пам'ятки, у тому числі, впродовж 1980—2000-х рр. та застосування для їхнього аналізу сучасних методів як польових так і лабораторних досліджень дозволяють внести корективи у деякі спірні питання її інтерпретації.

Дослідження, методи. Відкриття пам'яток проходило у два етапи. Спочатку скупчення кісток бізонів у балці Казенній було зафіксоване у 1910-і рр. геологами як палеонтологічне місцезнаходження (Мефферт 1923), а у 1935 р. — відкрите разом зі стоянкою як палеолітична пам'ятка науковим співробітником Сталінського окружного музею краєзнавства (СОМК) В. М. Євсєєвим, під керівництвом якого тоді ж було проведено її перші розкопки (Євсєєв 1947). Дослідження комплексу у 1940—1950-і рр. було продовжено експедиціями ІА АН УРСР та ПМК АН ССРСР, очолюваними І. Г. Під-

плічком (1940—1949) та П. Й. Борисковським (1953), а у 1970—2000-і рр. — експедицією ІА НАН України (рис. 2: І; Кротова 2013).

Датування та культурну належність пам'ятки визначають абсолютні дати, палеогеографічні дані та техніко-типологічні показники кам'яного і кістяного інвентарю. Серія із 16 ¹⁴C та AMS некаліброваних дат, отриманих за зразками кісток і зубів із кістковища (14 дат) і стоянки (2 дати) в цілому обіймає часовий інтервал від 21000 до 16000 років тому (р. т.) із середнім значенням 18630 ± 220 р. т., яке досить близьке шести AMS датам (Оксфорд), отриманим для кістковища (Krotova 1996; Кротова 2003, 2013). Палеогеографію комплексу в різні роки вивчали М. Ф. Веклич, Ж. М. Матвіїшина і Н. П. Герасименко (1994), Ю. М. Грибченко, О. І. Куренкова і О. К. Борисова (2013), мікротеріофауну — Л. І. Рековець (2013). Отримані дані свідчать про існування пам'ятки в кінці валдайського максимального похолодання в умовах холодного та відносно сухого клімату перигляціального степу. Техніко-типологічні особливості археологічних матеріалів визначають її належність до епігравецької традиції.

Топографія кістковища специфічна — на лівому схилі глибокої правої притоки балки Казенної у давній вимойні, що прорізала вздовж корінний крейдянний схил балки у напрямку з північного-сходу на південний-захід, утворивши заглиблену терасу, заповнену кістками бізонів, яка у 1940-і рр. отримала назву «бізонного рівчака» (Пидопличко 1940—1949, с. 61, 166; Борисковский 1953, с. 330; див також: Кротова, Сніжко 2019, с. 115, рис. 2, с. 117, рис. 7). Ширина тераси становить 4—5 м, глибина 1,5—2,0 м, один із її бортів з боку мису (разом із бортом балки) досить високий (4—5 м) і крутий

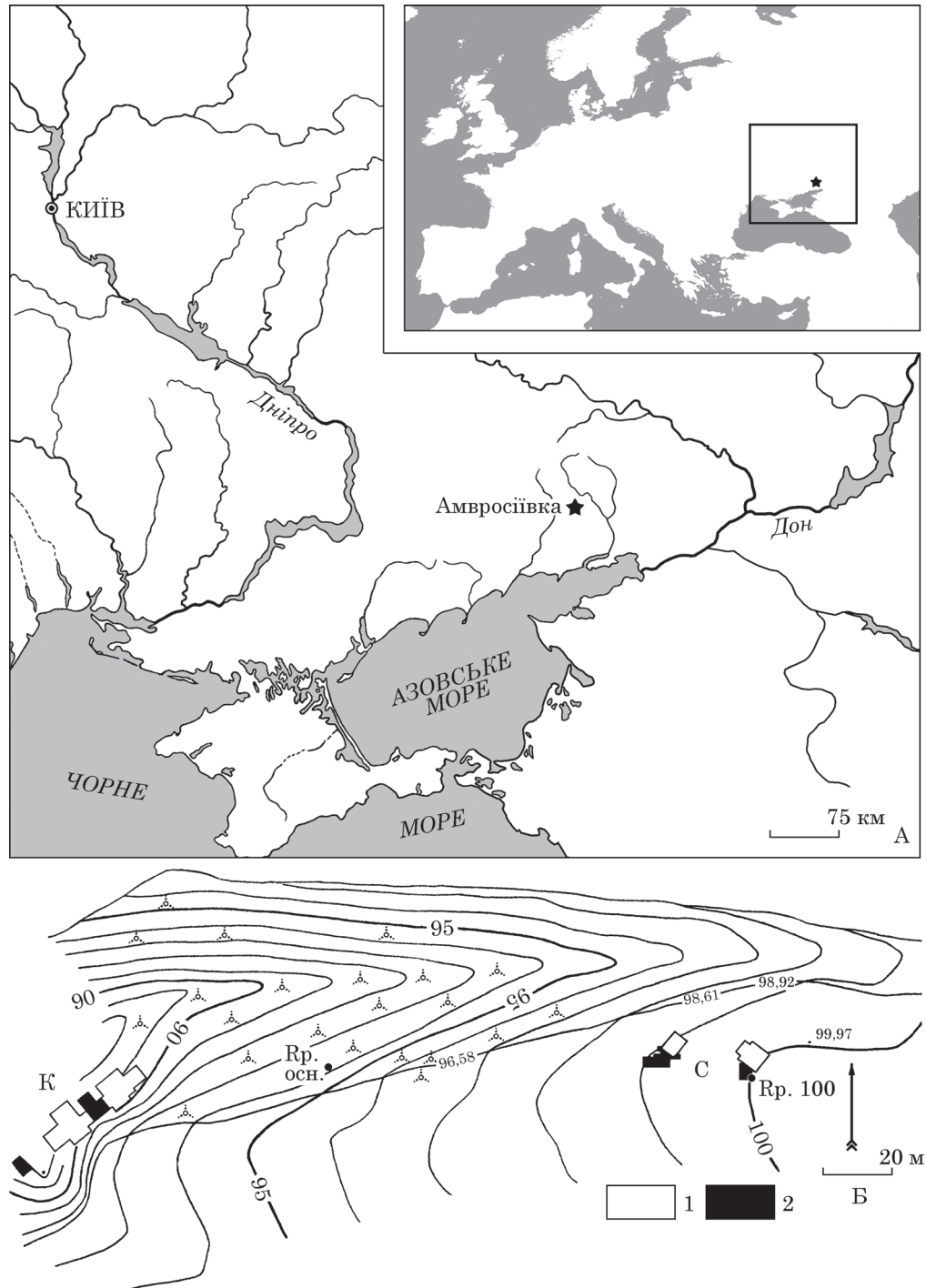

Рис. 1. Амвросіївський комплекс: А — карта розташування пам'ятки (за Krotova et al. 2016); Б — план розташування кістковища бізонів (К) і стоянки (С). Умовні позначки: 1 — розкопи 1935—1950-х рр.; 2 — розкопи 1980—2000-х рр. (за Кротова 2013)

(30—45°), протилежний — низький (1,5—2,0 м) і пологий (10—20°). Загальна відкрита розкопками різних років площа становить понад 320 м² (рис. 2: I, II; Кротова 2013, с. 65).

Стратиграфія кістковища представлена на повних поперечних розрізах, отриманих у 1930-і та 1940-і рр. (Євсєєв 1947; Підопличко 1940—1949; Борисковський 1953, с. 334), на яких видно, що культурний шар, який заповнював основну, заглиблену частину тераси, поширювався ще на 2—3 м на її північно-за-

хідний похилий борт. Верхня частина кісток знаходилася під шаром сучасного ґрунту у коричнево-делювіальному, а нижня — у сірувато-зеленому суглинку (рис. 2: II). Розріз літологічних відкладів згідно південно-східної стінки Центрального розкопу (1988—1989 рр.) описала Н. П. Герасименко: 1) чорнозем зі слідами ерозії та розмивів товщиною 0,4—0,5 м; 2) лес світло-пальовий товщиною 0,1—0,3 м; 3) делювій похованого ґрунту яскраво-бурого забарвлення із карбонатами та уламковим

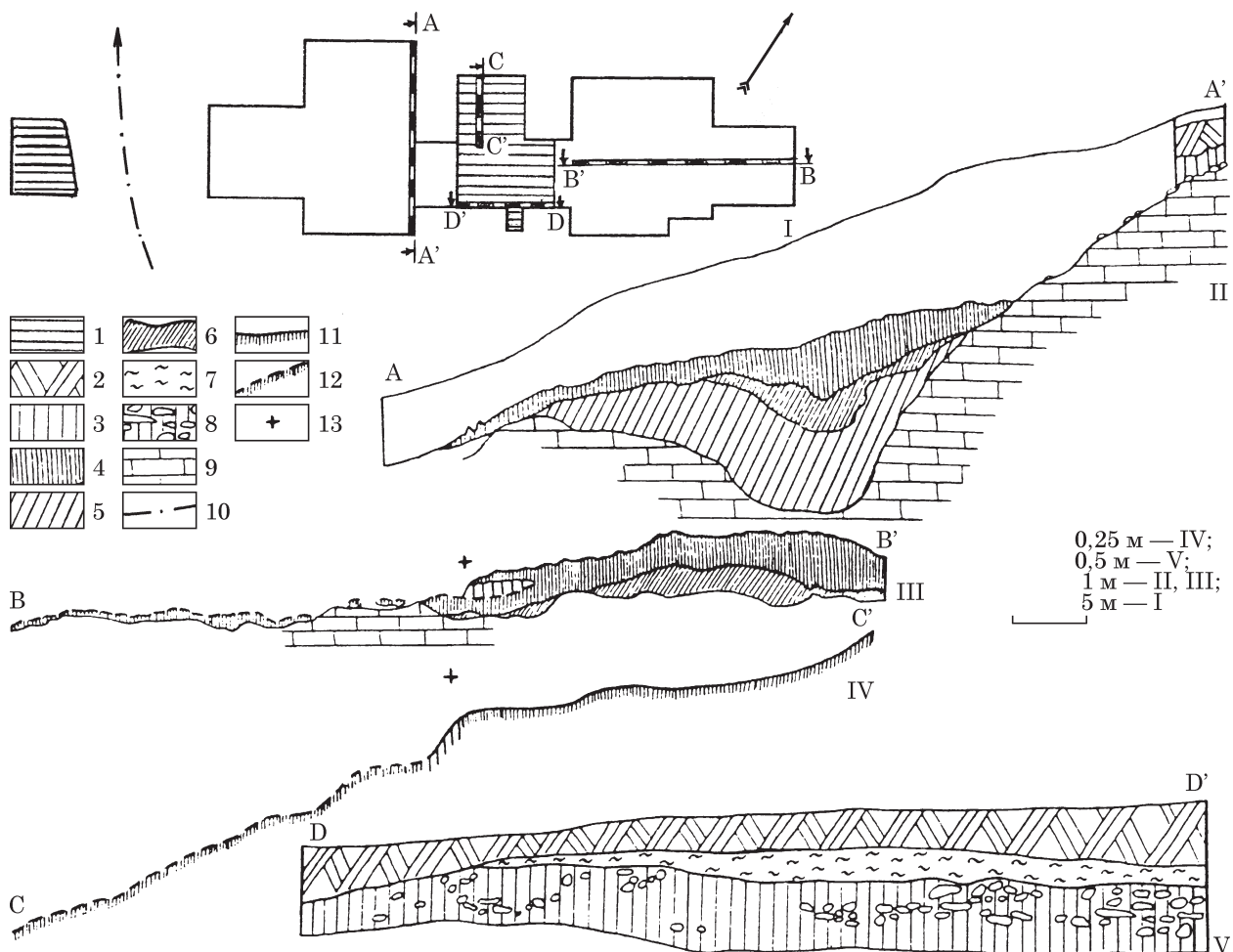

Рис. 2. Амвросіївка, кістковище: I — план розташування розкопів; стратиграфічні розрізи в розкопах: II, III — 1940-х рр.; IV, V — 1980-х рр. Умовні позначки: 1 — розкопи 1986—2005 рр.; 2 — чорнозем; 3 — коричневий суглинок; 4 — культурний шар в коричневому суглинку; 5 — сірувато-зелений суглинок; 6 — культурний шар у сірувато-зеленому суглинку; 7 — світло-жовтий лес; 8 — фрагменти крейди та мергелю; 9 — крейда; 10 — тальвег сучасного рівчака; 11 — поверхня культурного шару вище уступу; 12 — поверхня культурного шару нижче уступу; 13 — уступ (за Борисковский 1953; Герасименко 1994; Кротова 2013)

вапняковим матеріалом товщиною 0,4—0,5 м. Його підстиляють сіро-зелені неогенові глини та корінна порода — крейда (рис. 2: V; Герасименко 1994, с. 261—262).

Важливими для розуміння стратиграфії та планіграфії розташування культурних решток у кістковищі є дані про уступи (пороги) у поширенні культурного шару висотою від 0,15 до 0,45 м, які було зафіксовано у розкопах, шурфах і зачистках різних років досліджень. Найвиразніші з них — пороги, простежені у північно-східній (1949 р.) і північно-західній (1989 р.) частинах кістковища.

У 1949 р. дослідники відмітили, що у верхів'ї рівчака «...поверхня скупчення кісток утворює..., при переході до периферії, уступ або поріг, який тягнеться з південного сходу на північний захід (перпендикулярно довгій осі рівчака і скупчення) по прямій лінії на відстані 6 м...». Його ширина становила близько 1,0 м, а висота — 0,40—0,45 м. Товща кісток в уступі розподілялася на дві частини, які були розділені стерильним прошарком суглинку

товщиною до 0,25 м, шириною близько 1 м, який виклинювався в бік основного скупчення (Борисковский 1953, с. 341; рис. 2: III; 3). Дослідники встановили, що поріг фіксував північно-східний кінець основного скупчення культурного шару кістковища, а походження тонкого шару кісток, який знаходився за межами уступу у північно-східному напрямку (так звана периферія) вони вважали результатом змивання з основного скупчення. Вони пояснювали виникнення уступу можливим існуванням у період формування культурного шару в цьому місці якогось штучного бар'єру, спорудженого людьми (Підоплічко 1940—1949, с. 85—88; Борисковский 1953, с. 334, 341—344).

У 1989 р. в культурному шарі північно-західної частини центрального розкопу (прирізці) було простежено уступ (поріг) довжиною 4,0 м, що простягався з північного сходу на південний-захід. Його висота сягала 0,1—0,25 м, кут падіння поверхні знахідок — 85° (рис. 2: IV; 4). Верхня частина культурного шару в уступі залягала у бурому, нижня (нижче уступу) — у

Рис. 3. Амвросіївка, кістковище, культурний шар у розкопі I 1949 р.; на задньому плані — уступ (поріг) у розповсюдженні кісток (позначено стрілкою). Вигляд з південного сходу (за Борисковський 1953)

Рис. 4. Амвросіївка, кістковище, загальний вигляд культурного шару центрального розкопу 1989 р.; на передньому плані — прирізка (I умовний горизонт), на задньому — основна частина розкопу (II і III умовні горизонти), вигляд із заходу. Стрілкою вказано уступ (поріг) у розповсюдженні культурного шару (фото В. Кесар; за Krotova 1999)

сірувато-зеленому суглинку. Поміж ними було виявлено стерильний прошарок бурого суглинку товщиною 0,05—0,15 м. Деякі довгі кістки лежали вздовж кордону уступу горизонтально, деякі — займали похилу або вертикальну позицію (рис. 5: Б). Очевидно, що вони, перш за все, фіксували штучно створену перепону, яка заважала їм сповзати вниз по схилу. Можливо, що деякі з них було використано при її спорудженні у якості конструктивних деталей.

Було зроблено висновок, що кістки, які залягали нижче порогу, як і більшість кісток за його межами (так звана периферія) — це частина культурного шару, яка сформувалася раніше, ніж з'явилася перепона та утворився поріг із кісток поблизу неї. Лише частину кісток, знайдених за межами уступу, нижче по схилу, можна вважати такими, які перекотилися пізніше через перепону. Було зроблено припущення, що особливості простеженого у 1989 р. уступу

Рис. 5. Амвросіївка, кістковище, прирізка до центрального розкопу 2005 р.: А — культурний шар (II умовний горизонт); Б — деталь культурного шару, вигляд з північного заходу (фото О. Кротової)

можна вважати свідченням організації неодноразових мисливських операцій, причому більш ранні з них проводилися до спорудження перепони, а пізніші — після нього (Кротова 1989, с. 8, 9; 2013, с. 117).

Культурний шар кістковища у розкопах різних років мав схожий склад знахідок та умови залягання (рис. 3—5). Він являв собою майже суцільну брекчію із, здебільшого, розрізнених кісток бізонів (*Bison priscus mediaor* Hilz), що є, згідно сучасної систематики, синонімом *Bison priscus deminutus* Gromova — визначення Н. Г. Білан (Krotova, Belan 1993, р. 137). Серед них зустрічаються анатомічні групи, кістки зі слідами порушень як природного походження, так і діяльності людей. Було знайдено крем'яні та кістяні вироби, кілька шматків червоної вохри, раковину *Ceritium* (Борисковский 1953; Кротова 2013).

Методика розкопок, фіксації знахідок та відбору фауністичного матеріалу в різні роки досліджень відрізнялася. У 1935 р. розбирали культурні рештки в розкопі площею 41 кв. м., розташованому в західній частині кістковища, виконуючи фотографування і замальовки різних скупчень та анатомічних груп кісток бізонів (фонди МКМ). Фіксація знахідок як на площі розкопу так і за глибинами не проводилася, опис масового фауністичного матеріалу не складався. До колекції фауністичних решток та опису (визначення Г. Г. Афондіка) потрапили лише 400 найкраще відліплених кісток та усі щелепи й зуби (Євсєєв 1947, с. 273, 274; зберігаються, як і колекції археологічних знахідок, у фондах ДОКМ).

У розкопах 1940-х рр. розчищали і фіксували на плані поверхню культурного шару, товщу якого розбирали окремо із бурого та сірувато-зеленого суглинку по квадратах, складаючи опис знахідок. Фауністичні рештки теж колек-

ціювали не повністю (зберігаються, частково, у фондах ДОКМ, частково — у ННПМ НАНУ, м. Київ). У розкопах 1930—1940-х рр. культурний шар до давньої підлоги було розібрано, приблизно, на половині відкритої площі кістковища (всього 188 м², з них 102 м² у — 1949 р.), ділянки з нерозібраним шаром було законсервовано (Пидопличко 1940—1949, с. 377—381; Борисковский 1953, с. 330—332).

Під час розкопок 1980—2000-х рр. культурний шар досліджували умовними горизонтами фіксації та зняття товщиною близько 10—15 см із нумерацією визначених кісток та їх фрагментів, що відображено у польовій документації. У Центральному розкопі (43 м²) було досліджено верхню частину культурного шару (I, II і, частково, III умовні горизонти), а нижню, досліджену — було законсервовано. У Західному розкопі (10 м²) було досліджено усю товщу (від 0,5 до 1,0 м) культурного шару. У 1986 і 1988 рр. фауністичний матеріал колекціювали частково, починаючи з 1989 р. — повністю (колекції фауни та археологічних знахідок зберігаються у фондах ІА НАН України; Кротова 2013, с. 67—68).

Тафономічні дослідження культурного шару кістковища та його складових проводили як у польових так і лабораторних умовах. В цілому, здебільшого, для нього характерна добра збереженість культурного шару і фауністичних решток, зокрема. Все ж, у різні роки дослідники фіксували ділянки культурного шару, що, певною мірою, постраждали від дії як природних так і антропогенних факторів (Євсєєв 1947, с. 265; Борисковский 1953, с. 344; Кротова 2013, с. 92). Чи не найбільші втрати культурних решток пов'язані з ділянкою кістковища на південний захід від розкопу 1935 р., яка інтенсивно розмивалася сучасним перпендикулярним рівчаком шириною близько 10 м (рис. 2: Д). В. М. Євсєєв (1947) повідомляв, що із

цих розмивів місцеві жителі у 1920—1930-і рр. вилучали велику кількість кісток, які здавали на утильсировину (очевидно, для виготовлення добрива). Дослідники відмічають, що практика «видобутку кісток на добриво» існувала у ХХ ст. і в США, в результаті чого постраждала значна кількість бізонових місць забою доісторичного та історичного часу (Frison 2004, с. 80).

Наявність у культурному шарі кісток зі слідами пошкоджень як природного так і штучного походження відмічали ще у 1930—1940-і рр. археологи, палеонтологи, трасологи — В. М. Євсєєв (1947, с. 272), В. І. Зубарева (Бібікова) (1948), С. А. Семенов (Борисковский 1953, с. 332—335).

Упродовж досліджень 1980—2000-х рр. було зібрано виразні колекції кісток зі слідами пошкоджень, які мають природне походження або є результатом діяльності давньої людини. Для того, щоб відрізнити ті та інші, застосовували методики, що базуються як на розробках вітчизняних (трасологи, експериментальна археологія, дані про анатомію бізона, судово-медична експертиза), так і західних дослідників, які застосовуються у світовій археозоології (Binford 1981; Todd, Stanford 1992; Lyman 1994).

По відношенню до частини палеонтологічних матеріалів було також застосовано деякі методи палеобіологічних досліджень: метод співвідношення стадій прорізування та стирання зубів для визначення віку та сезону загибелі бізонів (Krotova, Belan 1993; Todd 2013); метод дослідження хімічного складу зубної емалі (ізотопний аналіз) для визначення дієти та сезонної поведінки тварин (Julien et al. 2012).

Матеріали. Фауністичні матеріали кістковища представлені виключно рештками бізонів, у той час як на стоянці було виявлено невелику кількість кісток коня та зайця (Кротова 2013, с. 58; табл. 2.2). Підрахунки мінімальної кількості особин (МКО) / minimal number of individuals (MNI) бізонів у культурному шарі кістковища не є однозначними. Згідно визначення І. Г. Підоплічка МКО бізонів із розібраних у 1935, 1940 і 1949 рр. ділянок культурного шару становила 496 особин (Підоплічка 1940—1949, с. 387), а «всього в Амвросіївці виявлено рештки 983 особин зубра» (Підоплічка 1956, с. 131). П. Й. Борисковський наводить, із посиланням на підрахунки І. Г. Підоплічка, такі дані: «...на розкопаній в 1949 році площі знаходилися залишки 202 особин зубра. До цього слід додати рештки 294 зубрів, знайдені під час розкопок 1935 і 1940 рр. Нарешті, на нерозібраній і не відкритій площі... можна припустити наявність останків приблизно 450—500 зубрів. Таким чином, ...в Амвросіївському палеолітичному місцезнаходженні... залягають останки 950—1000 зубрів» (Борисковский 1953, с. 332).

Фауністичні рештки із розкопок кістковища 1970—2000-х рр. визначали Н. Г. Білан (2013),

Л. Тодд (Todd 2013), А. В. Старкін і В. М. Логвиненко (Кротова та ін. 2005) та М.-А. Джулієн (Julien 2013), згідно яких, у цілому, МКО / MNI решток бізонів, досліджених у культурному шарі кістковища за вказаний період становить близько 154 особин. Додавши вказану цифру до 496 особин, зафіксованих на розібраних ділянках кістковища у 1930—1940-і рр. було отримано загальну МКО / MNI близько 650 особин бізонів, офіційно визначених палеонтологами (Кротова 2013, с. 91—92, табл. 3.1).

Тобто, цифра в 1000 особин бізонів, яка, донедавна, фігурувала у літературі лише на половину ґрунтувалася на даних визначень спеціалістів, які зробили підрахунки МКО / MNI, що дорівнює 496 особинам (дослідження 1930—1940-і рр.). Дані про решту (близько 500) особин І. Г. Підоплічка отримав згідно приблизним підрахунком методом плюсування до отриманої МКО / MNI можливої кількості останків тварин на недосліджених та нерозібраних, відомих на той час, частинах кістковища, виходячи із середньої насиченості кістками та товщини культурного шару в розкопах, шурфах і зачистках.

Варто зауважити, що наразі точні підрахунки загальної кількості бізонів із усього Амвросіївського кістковища неможливі з ряду причин. По-перше, через втрати культурних решток на ділянці кістковища на південний захід від розкопу 1935 р. (див. вище). По-друге, значна частина кістковища на лівому борті сучасного рівчака, де у 1980-і рр. було зафіксовано продовження культурного шару *in situ* (Кротова 2013, с. 79, 90) залишається недосить дослідженою через його малодоступність (ділянка заросла лісом) та недостатнє фінансування польових досліджень.

Кістки зі слідами дії давніх людей із розкопок 1980—1990-х рр. кістковища представлено кількома категоріями знахідок. Дві кістки мають сліди цілеспрямованих ударів, вірогідно, нанесених мисливською металюною зброєю (Кротова 2006; 2013, с. 96—98). Одна з них — це шийний хребець із давнім пошкодженням у вигляді отвору овальної форми розміром 1,0 × 0,4 см, глибиною 2,1 см, виявленого у задній частині, в нижньому лівому секторі ямки хребця (рис. 6: 1) Спеціаліст із судово-медичної експертизи О. В. Філіпчук, визначив пошкодження кістки як отвір від дії гострого колючого предмета, який мав у перетині форму овалу типу наконечника списа, подібного тому, який походить із розкопок кістковища (рис. 6: 3). Друга кістка — фрагмент сідничної ості правої половини тазової кістки бізона із вірогідним слідом від удару кістяним списом («impact point») на внутрішній поверхні природного краю сідничної частини (рис. 6: 2). На думку Д. Ю. Нужного, цей слід аналогічний тим, що утворилися на кістках дикого кабана під час проведеного ним експериментального

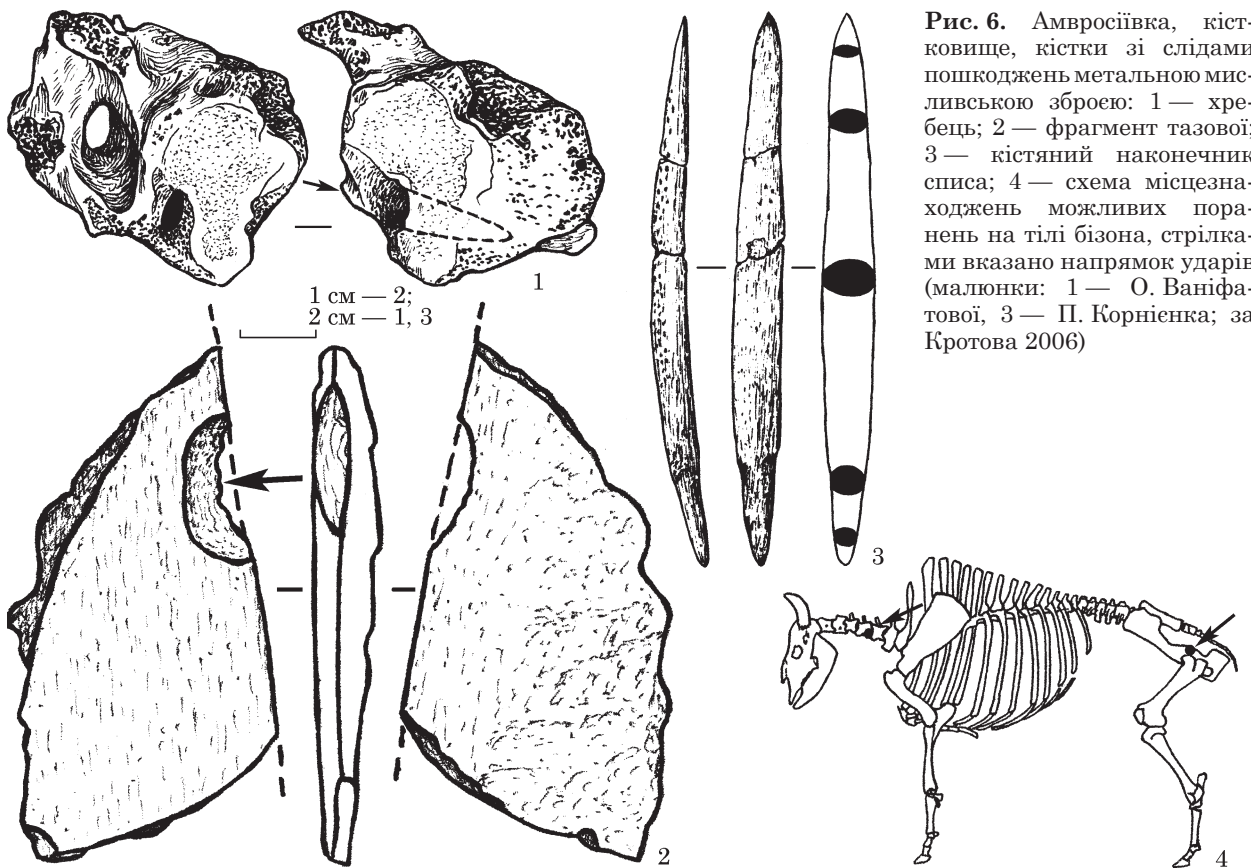

Рис. 6. Амвросіївка, кістковище, кістки зі слідами пошкоджень металююю мисливською зброєю: 1 — хребець; 2 — фрагмент тазової; 3 — кістяний наконечник списа; 4 — схема місцезнаходжень можливих поранень на тілі бізона, стрілками вказано напрямк ударів (малюнки: 1 — О. Ваніфатової, 3 — П. Корнієнка; за Кротова 2006)

полювання із застосуванням лука з кістяними стрілами (усне повідомлення, 2006 р., м. Київ). Схему та напрямки можливих ударів списом на обох кістках виконано згідно визначень Л. Тодда (усне спілкування, 1994 р., м. Київ) та В. М. Логвиненка (усне спілкування, 2006 р., м. Київ; рис. 6: 4).

Із розкопок кістковища 1980—1990-х рр. походять виразні колекції кісток та їх фрагментів зі слідами давніх зламів (293 екз.) та різання крем'яними знаряддями (175 екз.; Кротова, Сніжко 1993, 1996; Сніжко 2001). На деяких кістках було виділено сліди кількох типів зламів — різновиди спірального, а також поперечно-зубчастий, клиновидний та комбінований. Сліди давніх зламів на деяких кістках, імовірно, могли утворитися під час падіння бізонів у момент полювання, а на інших — в результаті наступного розбирання туші (членування та вилучення кісткового мозку; Кротова, Снежко 1996).

Сліди різання крем'яними знаряддями знайдено на різноманітних кістках та їх фрагментах, що, згідно класифікації їх характеру та місць розташування, розробленій Л. Бінфордом (Binford 1981, р. 105—142) може свідчити про певні дії, пов'язані з процесом розбирання туші впольованих бізонів. Так, нарізки на нижніх щелепах та фалангах вказують на процес білування — зняття шкіри; нарізки на грудині, тазових кістках та частині ребер — на сегментацію туші. Нарізки на довгих трубчастих кінцівках могли утворитися в процесі або

подальшої фрагментації частин туші, або підготовки кісток до розбирання із метою вилучення кісткового мозку, а на лопатці, остистих та ребрах — від зрізання м'яса (Кротова, Сніжко 1993; Сніжко 2001; Кротова 2013).

Колекція кістяних виробів кістковища нараховує 30 екземплярів, серед яких домінують предмети мисливського спорядження — 27 наконечників списів та їх фрагментів, а також присутні 3 предмети господарсько-побутового призначення. Більшість наконечників списів, довжиною від 7 до 37 см, має веретеноподібну форму. Вони іноді дещо зігнуті у профілі, з округло-овальним у перетині пером, загостреним сплющеним кінцем і округлим у перетині загостреним на конус насадом (рис. 6: 3). Вважають, що їх використовували у якості бази для складних металююю знарядь полювання із боковими лезами, сформованими крем'яними мікролітами-вкладеннями (Борисковський 1953, с. 339; Підплічко 1953), які, на думку Д. Ю. Нужного, кріпили на наконечниках за допомогою смолистої речовини (Нужний, Кротова 2007, с. 95, 96).

Трьома виробами представлені знаряддя виробничо-побутового призначення. Одне з них — фрагмент стрижня довжиною 0,9 см, діаметром 0,25 см. із розкопок 1989 р. Згідно визначення О. К. Філіпова та Г. Ф. Коробкової (усне повідомлення), його визнано штучним виробом, можливо, фрагментом голки або булавки (Кротова 2013, с. 104, рис. 3, 25: 1). Два виїмчасто-зубчастих знаряддя із розкопок 2005 р.,

виготовлених на фрагментах стінок трубчастих кісток бізона нещодавно опубліковано (Кротова 2019, с. 153). Вони, певною мірою, аналогічні серії виімчасто-зубчастих знарядь зі стоянки, які виготовляли на її території із уламків кісток бізонів та, згідно визначенню трасологів і археозоологів (Г. Ф. Коробкова, В. Є. Щелінський, М.-А. Джулієн, Л. Крепін, усне спілкування), використовували для обробки шкур (обробка мездри, зняття шерсті; Кротова 2013, с. 151—153). Знахідка на кістковищі, окрім наконечників списів, ще однієї категорії кістяних знарядь, аналогічних тим, які характерні для стоянки є додатковим доказом синхронності використання та єдності виробничих процесів обох місцезнаходжень (Кротова 2019, с. 153, 154).

Колекція крем'яних виробів кістковища із різних років досліджень нараховує понад 2500 екземплярів. Більшу її частину складають знахідки з розкопок 1930—1940-х рр. (Борисковский 1953; Григорьева 1968), а 338 виробів походять із розкопок 1980—2000-х рр. (Кротова 2013, с. 107—112). Вироби, виготовлені із високоякісного кремню темно-сірого та світло-сірого відтінків, іноді — галькового коричневого та жовтаво-сірого відтінків, не патиновані і не обкатані. Техніко-типологічний склад виробів із розкопок різних років близький. Зустрічаються підпризматичні одно- та двоплощинні нуклеуси та кутові і бокові різці, у тому числі, багатofасеткові.

Виразною групою представлено мікрівістря, які, загалом, із різних років досліджень, нараховують понад 90 екземплярів (Нужний, Кротова 2007, с. 110: 3.29). За формою це видовженно-овальні, інколи, сегментоподібні вироби на мікроплатівках довжиною 2—3 см, шириною 3—5 мм, товщиною 1,5—4 мм, здебільшого, вигнуті у профілі. Їх отримували із клиновидних невеликих торцевих нуклеусів та, можливо, нуклеусів — скребків типу «сагене», які в невеликій кількості зустрічаються на стоянці. Як правило, один бік вістря частіше повністю, інколи, частково, притуплений стрімкою ретушшю, інший бік — не ретушований або частково ретушований поблизу бази чи вістря поголю ретушшю.

Г. Ф. Коробкова (усне повідомлення, 2005 р., м. Київ) під бінокляром відмітила на деяких мікрівістряx прозорий розсіяний блиск — «м'ясне» полірування від проникнення у тушу тварини (рис. 7: 1—7; Кротова 2013, с. 113—114). Д. Ю. Нужний виявив на частині мікролітів із кістковища помітні неозброєним оком специфічні злами — сліди «макрозносу», які, здебільшого, могли утворитися в результаті ударів об кістку під час їх використання у якості складових частин бокових лез вкладених наконечників дистанційної мисливської зброї. У деяких випадках подібні сліди, на його думку, можуть свідчити про застосування мікрівістер у якості наконечників стріл, що дозволяє припускати можливість спорадичного використан-

ня амвросіївськими мисливцями луків та стріл (Нужний, Кротова 2007, с. 95).

Домінуючу серію крем'яних виробів представляють пластини і відщепи, які, здебільшого, не мають вторинної обробки. Згідно трасологічного аналізу, проведеного А. С. Семеновим, Г. Ф. Коробковою та Г. В. Сапожниковою на більшості із них було виявлено сліди використання у якості ріжучих знарядь, здебільшого, м'ясних ножів для розбирання туш бізонів (рис. 7: 8—13). Частина з них має сліди використання у якості скобелів для обробки кістки / рогу, стругальних ножів, пилок, комбінованих знарядь, тощо (Борисковский 1953, с. 336—339; Сапожникова 1994; 2003; 2005; Кротова 2013, с. 111, рис. 3: 30). На деяких крем'яних жовнах Г. Ф. Коробкова виявила сліди використання у якості відбійника-ретушера та лошила для обробки шкур (рис. 7: 14, 16).

Дискусія. *Історія інтерпретації кістковища* нараховує 85 років. Із самого початку вивчення пам'ятки дослідники намагалися вирішити питання функціональної належності обох місцезнаходжень, їх синхронності та взаємозв'язку. Вони, зазвичай, визнавали стоянку стійбищем мисливців, базовим табором та вважали обидва місцезнаходження синхронними і функціонально пов'язаними одне із одним. Стосовно ж інтерпретації кістковища було висловлено різні точки зору. В. М. Євсєєв вважав його звалищем відходів поблизу житла (Євсєєв 1947, с. 276). На думку П. Й. Борисковського, кістковище — типово культове місце, де мешканці стоянки упродовж певного часу складали кістки впольованих бізонів для проведення обрядів мисливської магії, під час яких метали в кістки як металеві знаряддя так і деякі крем'яні вироби (Борисковский 1953, с. 349—352). Доказом єдності кістковища і стоянки він вважав близькість техніко-типологічних особливостей їх крем'яного і кістяного інвентарю та фауністичних залишків (Борисковский 1953, с. 349—352, 362).

І. Г. Підоплічко розцінював кістковище як місце одноразового облавного полювання, в результаті якого у невеликий рівчак загнали мігруюче стадо зубрів (бізонів) чисельністю понад 1000 особин, яке відкочувало з півдня на північ у весняний сезон (Підоплічко 1953, с. 65—68). В. І. Бібікова, яка, в цілому, підтримала точку зору дослідника, не виключала можливості проведення в Амвросіївці багаторазових загінних полювань (Зубарева (Бибикова) 1948).

П. П. Єфименко вважав кістковище і розташоване поруч із ним давнє поселення місцем, куди палеолітичні люди неодноразово приходили для облавного полювання на зубрів (бізонів), використовуючи для цього рівчак із крутими стінами у якості зручної пастки та залишаючись тут певний час для обробки дичини і заготовки продуктів (Єфименко 1953, с. 549, 550).

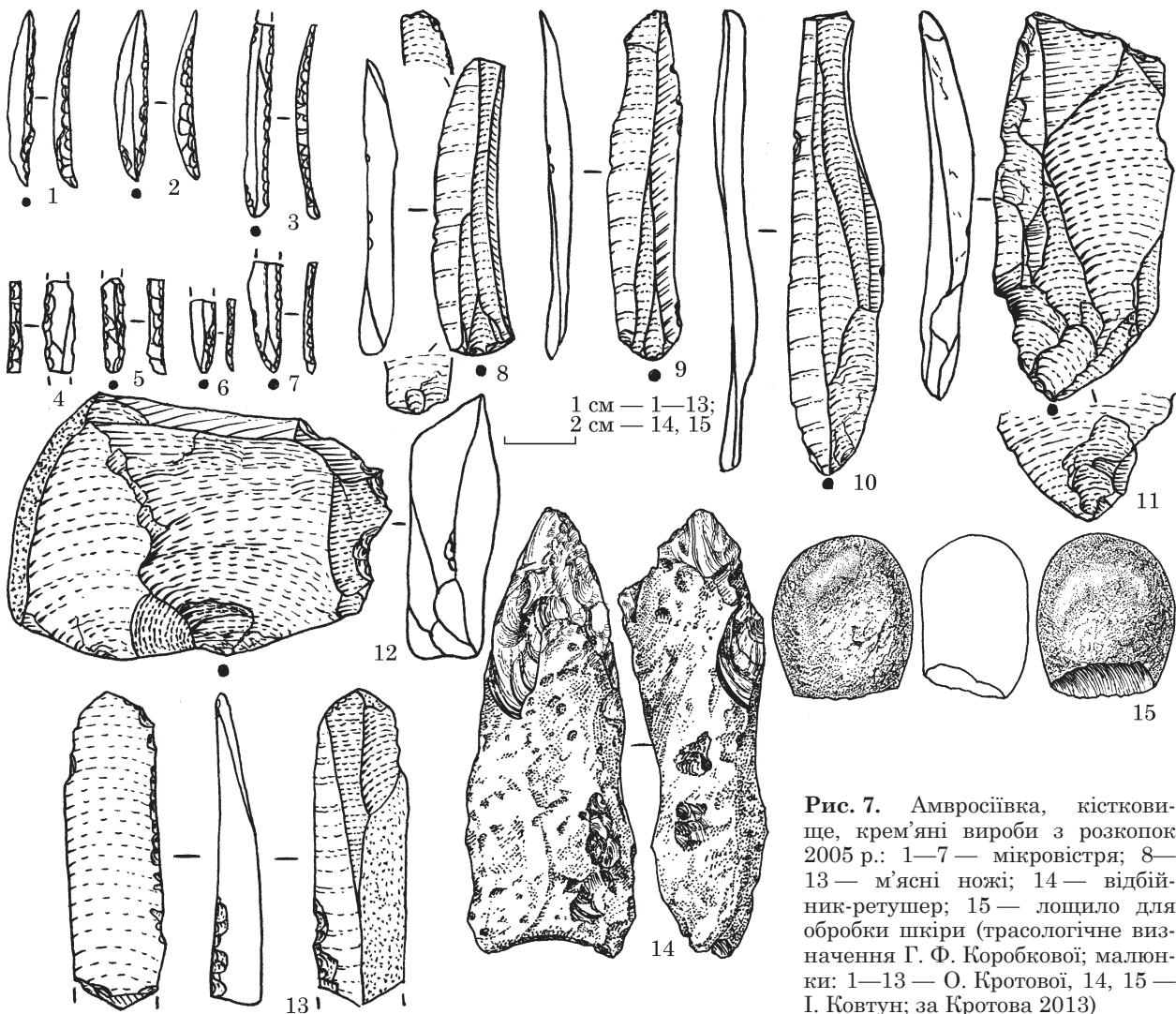

Рис. 7. Амвросіївка, кістковище, крем'яні вироби з розкопок 2005 р.: 1—7 — мікрівістря; 8—13 — м'ясні ножі; 14 — відбійник-ретушер; 15 — лоцило для обробки шкіри (трасологічне визначення Г. Ф. Коробкової; малюнки: 1—13 — О. Кротоваї, 14, 15 — І. Ковтун; за Кротова 2013)

У результаті досліджень 1980—2000-х рр. було отримано деякі нові дані та матеріали для уточнення інтерпретації пам'ятки. По-перше, вони підтверджують точку зору П. Й. Борисковського про одночасність та зв'язок стоянки і кістковища. Для обох пам'яток отримано близькі абсолютні дати, їхні колекції поповнилися фауністичними матеріалами із домінуванням бізона, виробами із кременю та кістки близьких типів. По-друге, вони не тільки підтверджують точку зору П. П. Єфименка про неодноразове використання пам'ятки, а й дозволяють значно її розширити, доповнивши виразними деталями. Це стосується даних про використання кістковища як місця полювання на бізонів — сезони, методи проведення мисливських операцій та характер їх організації і як місця розбирання мисливської здобичі та зберігання м'ясної їжі.

Сезони використання Амвросіївського верхньопалеолітичного комплексу різні дослідники визначали впродовж десятиліть різними методами: теплий (кінець травня — червень) — згідно знахідок кісток телят «утробного віку» (Підопличко 1953); кінець теплого — холодний

(кінець літа — осінь, зима) — згідно статевовікового складу колекції 1940-х рр. та знахідок кісток телят віком до кількох місяців (Зубарева (Бибикова) 1948); холодний (зима) — згідно вікового складу і стирання та прорізування зубів із колекції 1986—1988 рр. (Н. Г. Білан та А. В. Старкін; див.: Krotova, Belan 1993); холодний (жовтень, грудень, березень) — згідно стирання та прорізування зубів, що походять із колекції 1935, 1980—1990-х рр. (Todd 2013); як «палімпсест» із різних мисливських епізодів, які відбувалися у різні сезони року — згідно ступеню приростання епіфізів, стирання-прорізування зубів та застосування ізотопного аналізу за зразками зубної емалі (Julien et al. 2012). Тобто, сезони використання пам'ятки, згідно різноманітних методів, визначено як неодноразові, альтернативні — переважно, холодні та теплі, що є одним із доказів використання кістковища як місця проведення неодноразових полювань на бізонів.

Реконструкція методів полювання можлива за умови використання даних топографії, стратиграфії і планіграфії культурного шару пам'ятки та залучення етноархеологічних даних.

У 1940-і рр. дослідники, завдяки простеженню у розкопах та у серії шурфів особливостям культурного шару, встановили кордони його розповсюдження на дослідженій площі кістковища. На плані, складеному І. Г. Підоплічком, опис якого було опубліковано П. Й. Борисковським розташування основної та периферійної частин культурного шару було представлено у вигляді двох неправильних трапецій, які накладаються одна на одну. Мала трапеція дає уяву про кордони основної частини культурного шару, яка заповнювала заглиблену частину «бізонового рівчака». Велика трапеція охоплює усю територію кістковища, включаючи периферію (у верхів'ї та на північно-західному схилі рівчака). Південно-східна довга сторона обох трапецій — це кордон основної частини культурного шару, який співпадає з обрисами крутого схилу бізонового рівчака. Північно-східний та північно-західний кордони основної частини фіксуються перепадами-уступами у розповсюдженні культурного шару. Дослідники відмічали, що сторони обох трапецій у південно-західній частині кістковища було проведено умовно, тому що, на їх думку, ця ділянка кістковища як і його південно-західні кордони були знищені сучасним рівчаком і далі у цьому напрямку культурний шар не розповсюджувався. Вони припускали, що середня довжина основної частини кістковища складала 31 м, загальна довжина разом із периферією — близько 40 м, а загальна площа — близько 500 м² (Підоплічко 1940—1949, с. 61, 94—96; Борисковский 1953, с. 344; див. також: Кротова 2013, с. 116, рис. 3.32: А).

На рис. 8: А представлено вказаний план розташування «трапецій» І. Г. Підоплічка із деякими модифікаціями. По-перше, на ньому особливими позначками (№ 3, 4 легенди) відмічено розташування уступів-порогів у розповсюдженні кісток, зафіксованих у 1949 і 1989 рр., які розташовані на відстані близько 8 м та під кутом близько 135° одне від одного. Вони співпадають із відповідними ділянками північно-східного та північно-західного кордонів основної частини (малої трапеції) культурного шару. По-друге, враховуючи дані досліджень 1980-х рр. про розповсюдження культурного шару на лівому борті сучасного перпендикулярного рівчака (див. вище), зображення південно-західних коротких сторін обох трапецій вилучено, як такі, що не могли бути у цьому місці, а також показано, що їхні довгі сторони мали б бути продовжені у південно-західному напрямку. Крім того, згідно сучасних даних, було встановлено, що довжина кістковища могла складатися не менше 60 м, а загальна площа, разом із периферією, ділянками, зруйнованими перпендикулярним рівчаком та тими, що було виявлено на південний-захід від нього могла становити не менше, ніж 750—800 м² (Кротова 2013, с. 118).

Стратиграфічні спостереження у процесі дослідження уступу (порогу) у розкопі 1989 р. (див. вище) дозволили дійти висновку, що виявлені у 1949 і 1989 рр. у північно-східній частині кістковища, розташовані на відстані близько 8 м та під кутом близько 135° одне до одного уступу у розповсюдженні кісток, є слідами єдиної штучно створеної структури (перепони). Вони свідчать про неодноразове накопичення культурного шару, що, можливо, відповідало кільком (не менше двох) епізодам полювань. Перше (або перші) з них відбулися раніше, ніж було створено перепону, а друге (другі) — пізніше із її використанням (Кротова 1989, с. 8, 9; 2013, с. 117).

Способи загінних полювань в Амвросіївці, які дослідники реконструювали у різні роки включають два можливих варіанти (сценарії). Більшість дослідників, донедавна, дотримувалися точки зору про метод одно або багаторазового загону зверху, зі сторони плато у рівчак із крутим південно-східним бортом (рис. 8: Б: 1; Підоплічко 1953; Зубарева (Бибикина) 1948; Ефименко 1953; Кротова 1986; Залізняк 1998; Сапожников 2003 та ін.). Інший можливий варіант полювання в Амвросіївці — загін бізонів знизу, із тальвегу балки Казенної, від джерела питної води вгору, у верхів'я балки (рис. 8: Б: 2), в існуючий на її схилі «бізоновий рівчак», який могли використовувати як природну пастку. Застосування такого сценарію полювання в Амвросіївці реконструювали Н. Б. Леонова і Є. В. Миньков (Леонова, Миньков 1987) та вважали одним із можливих Д. Фрізон (усне повідомлення, 1989 р.), а також О. О. Кротова і Н. Г. Білан (Krotova, Belan 1993, с. 139—140; Кротова 2013, с. 116—118).

Етноархеологічні аналоги мають важливе значення для обґрунтування реконструкції можливих варіантів загінних полювань у Амвросіївці. Варто звернутися до етноархеологічних даних про методи проведення колективних полювань палеоіндіанськими та індіанськими пішими мисливцями на бізонів Північної Америки. Д. Фрізон розробив класифікацію для відібраних 43 найвиразніших місць загінних полювань на викопних та сучасних бізонів згідно топографічних ознак та способів забою тварин, а також наявності або відсутності штучних стримуючих структур (огорож). До основних методів, які застосовувалися тут впродовж тисячоліть при організації великих колективних загінних полювань на бізонів він відносить місця забою методами «скидання» та «рівчаквої пастки», іноді — з використанням коралів (Frison 2004, р. 62—99).

Найбільш розповсюдженим методом великих колективних загінних полювань на бізонів на північно-американських рівнинах було «скидання» («jump») бізонів у природну пастку за рахунок перепаду висот. Тут їх відомо сотні і кожне з них — унікальне. Це міг бути загін у

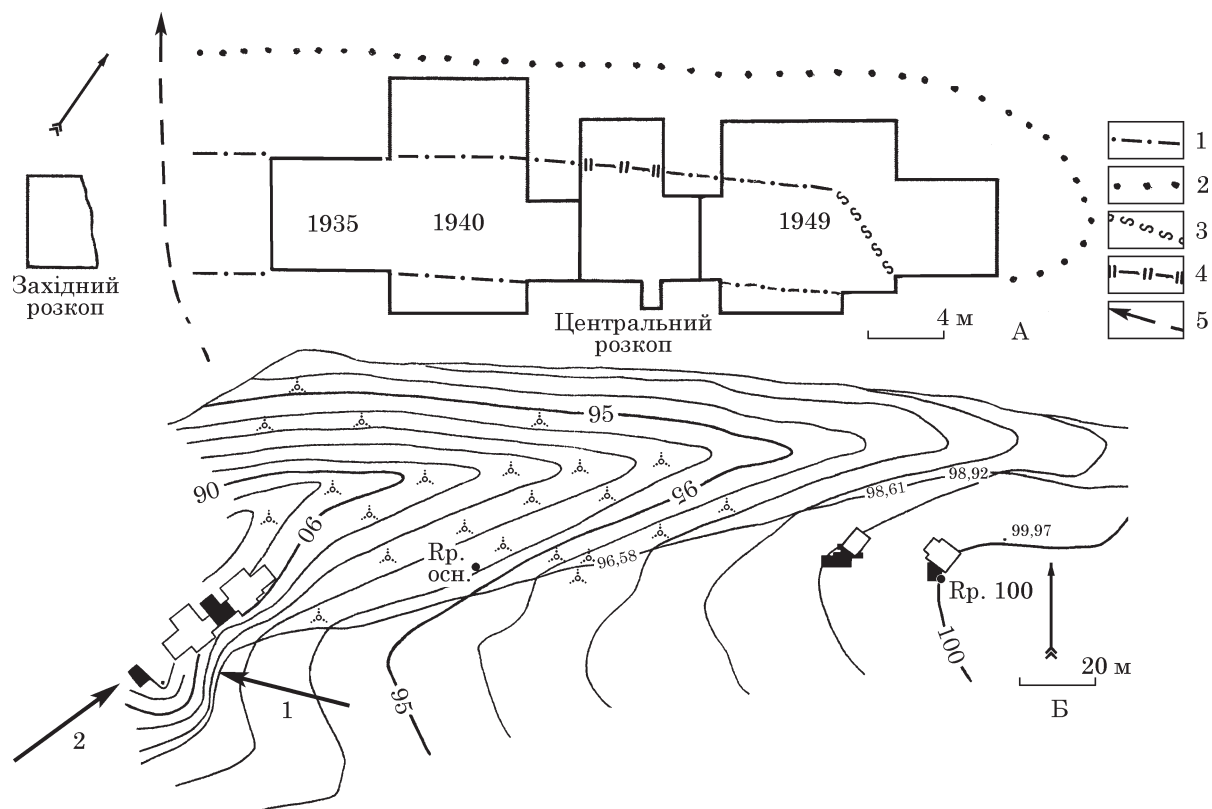

Рис. 8. Амвросіївка, кістковище: А — план розташування розкопів із зображенням контурів основної (мала трапеція) та периферійної (велика трапеція) частин культурних відкладів (1 — контур основної частини; 2 — контур периферійної частини; 3 — уступ у розкопі 1949 р.; 4 — уступ у розкопі 1989 р.; 5 — тальвег сучасного рову; за Підопличко 1940—1949, модифіковано); Б — можливі напрямки загонів бізонів у рівчак (1 — зверху, з плато; 2 — знизу, із заплави балки Казенної)

яр із крутими схилами, у глибоку западину на борту великого яру, до краю крутого скельного навісу або кручі над річкою. Місця забою тварин («kill-sites») способом «скидання», зазвичай, є найбільш явним типом місцезнаходжень, які добре простежуються археологічно, «...тому що є високі урвища, лінії загонів, які ведуть до краю урвищ і відклади кісток вздовж їх підніжжя» (Frison 2004, р. 79).

Найбільше їх виявлено у штатах Монтана, Альберта та Вайомінг, відомі вони й у Саскачевані, Монітобі, Дакоті, Айдахо, Колорадо, Техасі. Деякі місця забою методом «скидання» використовували один раз, як, наприклад, одне із найдавніших достовірних місцезнаходжень Бонфай Шелтер (Bonfire Shelter site) у штаті Техас (США), де мисливці періоду Фолсом (близько 10000 р. т.) загнали бізонів до крутого урвища на річці Пекос. Одноразове загінне полювання на місцезнаходженні Хед Сметшт-Ін (Head-Smashed-In site) у штаті Альберта (Канада) було проведене мисливцями раннього архаїчного періоду (близько 5000 р. т.) із використанням крутого скельного навісу (Frison 1991, р. 193; 2004, р. 79; Carlson, Bement 2013, р. 93).

Відомі також місця забою методом «скидання», які використовували неодноразово. Так, місцезнаходження Вор (Vore site) у штаті Вайомінг має багатопарові культурні відклади,

які накопичилися впродовж кількох століть у пізньодісторичний період (1800—1500 р. т.), де під час полювання бізонів заганяли у карстову вирву діаметром 65 м зі стрімкими стінами висотою 15 м (Frison 1991, р. 116, 226; 2004, р. 66).

Д. Фрізон вказує, що у разі, коли урвище для скидання було не достатньо високе для того, щоб гарантувати загибель при падінні загнаних тварин у його підніжжі споруджували штучну стримуючу структуру (огорожу) для попередження втечі як травмованих так і вцілілих тварин (Frison 2004, р. 80). Такі місця «скидання» зі слідами штучних структур і значною кількістю забитих тварин — свідчення успішної стратегії здобування, яку застосовували піші мисливці Високих рівнин, починаючи від середнього архаїчного періоду (близько 4300 р. т.) і продовжуючи до появи коней у ранній історичний період (Frison 2004, р. 87, 88). Саме вони можуть бути найбільш цікавими у якості аналогій для реконструкції першого варіанту загінних полювань у Амвросіївці.

Прикладом одного із найбільш ранніх подібних місцезнаходжень є Скоггін (Scoggin site) у штаті Вайомінг, яке датується середнім архаїчним періодом (близько 4300 р. т.). Хоча пам'ятка збереглася не повністю, дослідники вважають, що вона представляла собою схил близько 7 м висотою, у підніжжі якого пара-

лельно його краю було споруджено із пласких каменів і дерев'яних стовпів стіну довжиною кілька метрів. Це могла бути міцна незамкнена огорожа, чії кінці було звернено вверх по схилу під прямими кутами на коротку дистанцію. Один вцілілий кут огорожі мав додаткові стовпові ями, частково заповнені довгими кістками бізонів (від попередніх забоїв? — О. К.), які могли бути використані для додаткового укріплення важливого місця огорожі (Frison 1991, р. 193, 194; 2004, р. 77, 78).

Декілька інших виразних місцезнаходжень датуються пізньодоісторичним періодом. Із них класичним є багатопарове місце забою Віллоу Спрінг (Willow Spring Buffalo Jump) поблизу м. Леремі у штаті Вайомінг. У ньому бізонів гнали до низького перпендикулярного урвища висотою 2,5 м, у підніжжі якого було збудовано прямокутну огорожу розміром 15 × 21 м, від якої збереглися стовпові ями із залишками основ кількох стовпів та фрагменти просмоленних соснових жердин. Типи стріл до луків у верхніх відкладах та наконечники списів — у нижніх свідчать про періодичне використання пам'ятки впродовж 2000 років (Frison 1991, р. 231; 2004, р. 84).

На відомому серед місцезнаходжень цього типу — Бодінг Скул (Boarding School Bison Drive site) у штаті Монтана бізонів гнали через крутий схил у дерев'яний кораль, збудований біля його підніжжі. У результаті двох окремих полювань, які відбулися після 1600 року, тут було забито близько 250 бізонів (Kehoe 1967, 1999; Frison 2004, р. 87).

Місцезнаходження Піней Крік (Piney Creek site) у штаті Вайомінг — комплексна пам'ятка, яка включає місце забою, проведеного індіанцями Кроу у пізньодоісторичний період. Рештки кістковища збереглися на дні поблизу крутого (48°) схилу висотою 13,5 м. Про наявність штучної стримуючої структури, яка не збереглася, свідчать чіткі, різкі обриси кінців кістковища. Неподалік від нього було виявлено місце розбирання здобичі та базовий табір (Frison 1991, р. 223—226; 2004, р. 87).

«Рівчакова пастка» («arrow trap») — один із найраніших і досить поширених методів проведення колективних загінних полювань на бізонів на рівнинах Північної Америки. Зазвичай, це — сухий рівчак, у межах якого водні потоки призвели до формування стрімких берегів та верхів'я, тобто, природної пастки, у якій мисливці могли гнати тварин вгору по течії аж до здатного стримати їх стрімкого верхів'я, де і відбувався забій. Важливими умовами є їх розташування неподалік від стада та специфічний тип ландшафту (стрімкість верхів'я і бортів), що не потребував або потребував мінімальних модифікацій (Frison 2004, р. 69; Carlson, Bement 2013, р. 94).

Деякі найбільш давні «рівчакові пастки» Північної Америки датуються часом Кловіс та

Фолсом. Однією із них вважають стоянку Муррей Спрінгс (Murray Springs site), яка датується близько 11000 р. т. (Haynes 1993, р. 221) у штаті Арізона, де мисливці часу Кловіс використали «рівчакову пастку» для полювання на бізонів (Frison 1991, р. 158; 2004, р. 74).

Комплекс Бевер Рівер (Beaver River complex) на північному заході штату Оклахома включає три розташованих за кілька сотень метрів одне від одного місця забою (від 10 до >20 бізонів кожне). Це були «рівчакові пастки» (дві з них багатопарові) на річці Бевер, у які мисливці часу Кловіс (Jake Bluff site) та пізніше — Фолсом (Cooper site і Badger Hole site) «... впродовж 500 радіовуглецевих років...» (близько 10800—10300 р. т.) неодноразово загнали групи бізонів із долини річки у короткі рівчаки — притоки зі стрімкими верхів'ями. Усі полювання проходили у кінці літа — на початку осені (Carlson, Bement 2013, р. 94-96; Bement, Carter 2016, р. 307, 308).

Д. Фрізон наводить приклади кількох палеоіндіанських та більш пізніх «рівчакових пасток», розташованих у штаті Вайомінг. На пам'ятці Егейт Бейсін сайт (Agate Basin site) кілька культурних шарів *in situ* датуються від часу Фолсом до Хелл Геп, включно (близько 10800—10000 р. т.). А на Картер / КеррМакГі сайт (Carter / KerrMcGee site), розташований на р. Паудер полювання проводилися неодноразово у палеоіндіанський період впродовж близько 2500 років від часу Фолсом до Коді, включно. Трьохшарова пам'ятка Хаукен (Hawken site) — місце бізонових забоїв, які відбулися в кінці осені — на початку зими у ранньоархаїчний період (близько 6600 р. т.; Frison 2004, р. 71, 72).

Стосовно можливого зв'язку між кількістю забитих тварин та вибором конкретного способу полювання Д. Фрізон робить висновок, базуючись на даних про поведінку бізонів. Так, успішний спосіб «скидання» («jump») він вважає можливим за умови значних розмірів групи бізонів, що забезпечує «ефект паніки», коли налякані тварини біжать спресованою масою, що не дозволяє їм відокремитися у процесі загону. У випадку полювання на відносно невелику групу тварин, на думку дослідника, більш прийнятним може бути спосіб використання «рівчакової пастки» (Frison 1978, р. 148).

Очевидно, що, для реконструкції методів полювань у Амвросіївці метод «скидання» («jump») зверху у рівчак-промоїну, доповнену штучно створеною структурою (огорожею) для стримування «скинутих» вцілілих або травмованих бізонів є найбільш прийнятним. Із таким варіантом реконструкції узгоджуються наступні дані для кістковища: велика кількість забитих бізонів, топографія місця полювання — хоча і зручний для загону тварин рівчак, але з не достатньо високим (4—5 м) південно-східним і низьким (1,5—2 м) північно-західним бортами.

Така топографія вимагала доповнення у вигляді штучної стримуючої структури, створеної після першого (перших) загонів, у результаті яких накопичені у рівчаку останки (нижня частина кісток, замитих сірувато-зеленим суглинком; рис. 2: П) зробили його ще мілкішим та менш зручним для організації полювань. Прямо на рештках від попередніх полювань, що залишалися у рівчаку було створено огорожу із органічного матеріалу (гілки дерев, сніг, облитий водою, тощо), який не зберігся. Можливо, що довгі кістки бізонів могли також використовувати як будівельний матеріал для укріплення огорожі. Після її створення було проведено більш пізні (пізні) полювання, у результаті чого утворився верхній шар кісток, замитих бурим делювіальним суглинком та поріг із кісток, які тісно примикали до огорожі на стерильному прошарку із такого ж суглинку, що утворився поблизу нього.

Варіант реконструкції полювань у Амвросіївці з використанням методу «рівчаківської пастки» («аггоу трар») — знизу, від тальвегу балки Казенної у «бізоновий рівчак» — менш забезпечений доказами. По-перше, йому суперечить велика кількість решток бізонів, по-друге, згідно даних етноархеології, для таких пасток, практично, не характерне використання доповнень у вигляді штучних стримуючих структур. Крім того, через те, що південно-західна частина кістковища (на лівому борті сучасного рівчака) залишається не достатньо дослідженою невідомо, наскільки зручною для загону тварин була нижня частина бізонового рівчака-тераси. Тобто, теоретично, можна припустити можливість використання варіанту «рівчаківської пастки», але наразі визнати його не достатньо доказовим.

Аналіз складу колекцій фауністичних та археологічних знахідок доповнює та уточнює дані, що стосуються інтерпретації пам'ятки. Фауністичні залишки кістковища представлені одним видом — бізоном (*Bison priscus*), а їхній склад у різних горизонтах та розкопах близький. Тут представлені усі частини скелету в різних пропорціях, але з переважанням «маргінальних» частин скелету (черепів та кінцівок) (Зубарева (Бибикова) 1948; Пидопличко 1956; Krotova, Belan 1993; Білан 2013; Julien 2013), що, згідно Л. Бінфорда, характерно для місць забою / розбирання мисливської здобичі мисливців-збирачів із логістичною системою організації праці — колекторів (Binford 1989, р. 227—230).

Характер та розподіл кісток зі слідами діяльності людей показує, що на кістковищі є як безпосередні сліди забою тварин так і діяльності, пов'язаної із, здебільшого, первинним та, частково, вторинним розбиранням здобичі. До перших відносяться хребець та фрагмент сідничної частини тазової кістки зі слідами пошкодження металюю мисливською зброєю. Колекції кісток зі слідами розбирання та рі-

зання крем'яними знаряддями дають уяву про діяльність, пов'язану із розбиранням здобичі — білуванням туш, їх сегментацією, зрізанням м'яса та, можливо, добуванням кісткового мозку в процесі розбирання здобичі (Кротова, Сніжко 1993, 1996; Сніжко 2001), про що свідчать дані етнографії (Binford 1981, р. 134, 142—147).

Склад та характер археологічних знахідок із кістковища — кістяних вістер до списів та крем'яних виробів і трасологічний аналіз останніх також свідчать як про мисливську діяльність так і про розбирання здобичі на його території. Серед крем'яних виробів це, перш за все, мікрівістря, які застосовували як вкладені для формування бокових лез наконечників списів чи спорадично використовували як наконечники стріл (Нужний, Кротова 2007). І ті й інші застосовували мисливці для забою бізонів, загнаних у рівчак. Неретушовані платівки та відщепи, згідно визначень Г. В. Сапожникової (Сапожникова 1994; 2003; 2005) та Г. Ф. Коробкової (усне повідомлення), переважно використовували як м'ясні ножі. Наявність невеликої кількості знарядь зі слідами обробки кістки / рогу свідчать, що паралельно із обробкою туш тут проводили заготовку сировини для кістяних знарядь та, можливо, інколи тут же їх виготовляли та використовували у трудових операціях (Сапожникова 2003; Кротова 2019).

Важливою функцією кістковища могло бути зберігання м'яса амвросіївськими мисливцями. На користь цього певною мірою свідчить як, переважно, холодний сезон загибелі бізонів, так і деякі специфічні особливості фауністичних залишків — анатомічні групи, сліди розбирання та різання крем'яними знаряддями на кістках (Кротова 2009). Згідно етнографічним даним одним із найпоширеніших методів зберігання м'яса в холодну пору року мешканцями півночі було його заморожування. Індіанські мисливці на бізонів Північної Америки, за звичай, робили сховища у вигляді куп із туш тварин поблизу місць забою (Binford 1993, р. 114). Можна припускати, що забій бізонів у холодні сезони в Амвросіївці забезпечував заморожування туш та використання їх протягом холодної пори року як запас м'ясної їжі. Очевидно, топографія кістковища (заглиблений уступ на схилі балки) сприяла можливості влаштування сховища прямо на місці забою, де присипані снігом заморожені туші бізонів могли зберігатися протягом зими без особливих додаткових споруд.

Згідно етнографічним даним первісні мисливці в теплу пору року робили запаси в'яленого (сушеного) м'яса (Binford 1993, р. 111). Знахідки в Амвросіївському кістковищі деяких зразків кісток із нарізками, що інтерпретовано як сліди зрізання м'яса — фрагменти остистих відростків, лопаток, тазових (Кротова, Сніжко 1993, с. 75—80, 83) дозволяють припускати, що м'ясні частини туш мисливці могли обробляти

одразу після забою як для вживання у свіжому вигляді, так і для в'яління (сушіння).

Висновки. Виразні матеріали, накопичені у процесі багаторічних комплексних розкопок Амвросіївського кістковища та застосування для їх аналізу сучасних методів польових і лабораторних досліджень, дозволяють внести корективи у деякі спірні питання інтерпретації пам'ятки. До історії її відкриття та дослідження, яка нараховує більше ста років, долучилися геологи, археологи, палеонтологи, палеогеографи, трасологи, спільними зусиллями яких визначено та уточнено топографію, стратиграфію, датування, культурну належність, особливості використання кістковища та стоянки.

Згідно абсолютного датування і палеогеографічних даних пам'ятка існувала в кінці валдайського максимального похолодання (близько 19000—18000 н/кал. р. т.) в умовах холодного та відносно сухого клімату перигляціального степу. Техніко-типологічні особливості археологічних матеріалів визначають її належність до епігравецької традиції.

У результаті досліджень комплексу у 1980—2000-і рр. було підтверджено функціональну специфіку та синхронність існування обох місцезнаходжень: отримано близькі абсолютні дати, зібрано виразні колекції кісток бізонів зі слідами дії людини, крем'яні та кістяні знаряддя близьких типів, у тому числі, наконечники списів, крем'яні мікроліти-вкладені та знаряддя для розбирання здобичі.

Деякі особливості топографії («бізоновий рівчак» — вимоїна на борту балки) і стратиграфії культурного шару кістковища (уступи-пороги) та специфічні фауністичні знахідки (кістки бізонів зі слідами пошкоджень мисливською зброєю, розбирання та нарізок крем'яними знаряддями), сезони загибелі тварин дозволяють інтерпретувати кістковище як місце неодноразових забойів бізонів і розбирання (перш за все, первинного) мисливської здобичі. Із такою інтерпретацією узгоджується переважання серед археологічних знахідок деталей мисливської металеві зброї і знарядь для розбирання туш забитих тварин.

Для реконструкції можливих варіантів загінних полювань у Амвросіївці використано етноархеологічні дані про методи проведення колективних полювань палеоіндіанськими та індіанськими піщими мисливцями на бізонів Північної Америки.

Зроблено висновок, що з метою організації серії різносезонних полювань на групи бізонів амвросіївські мисливці використовували природну пастку — вимоїну-уступ на борту рову — правої притоки балки Казенної, яку на певному етапі, очевидно, було доповнено штучною спорудою — бар'єром, який обмежував рівчак із північного-сходу і північного-заходу. Вимоїна-уступ із одним стрімким бортом могла слугувати місцем загону тварин зверху, зі сторони плато (метод «скидання» — «jump»). Не виклю-

чається (здебільшого, теоретично) і варіант загону знизу, від тальвегу балки Казенної (метод «рівчачої пастки» — «agroo trap»).

Отже, результати проведеного аналізу дозволяють інтерпретувати кістковище, перш за все, як місце неодноразового загінного полювання (забою) бізонів і розбирання туш забитих тварин та, можливо, зберігання м'ясних продуктів у вигляді заморожених туш бізонів у холодну пору року.

Подяки. Результати досліджень, представлених у статті, значною мірою було отримано завдяки чуйному керівництву Д. Я. Телегіна моєю науковою роботою упродовж 1970—1980-х рр.

Я вдячна за фінансову підтримку у різні роки польових та лабораторних робіт в Амвросіївці організаціям: УТОПК, ДОКМ, Фонду Лікі (Leakey Foundation, USA), Фонду Євразійської археології (Франція), Програмі ANR «Мамонти» (Франція), а також численним учасникам досліджень — українським та зарубіжним фахівцям із археології та суміжних дисциплін.

ЛІТЕРАТУРА

- Борисковский, П. И. 1953. *Палеолит Украины*. Материалы и исследования по археологии СССР, 40. Москва; Ленинград: АН СССР.
- Герасименко, Н. П. 1994. Реконструкція природного середовища давньої людини на стоянці Амвросіївка. *Археологический альманах*, 3, с. 261-268.
- Григорьева, Г. В. 1968. *Позднепалеолитические памятники Северо-Западного Причерноморья и Северного Приазовья*. Диссертация к. и. н. Ленинград.
- Грибченко, Ю. Н., Куренкова, О. І. Борисова, О. К. 2013. Результати палеогеографічних досліджень в Амвросіївці в 2005 г. Додаток І. В: Кротова, О. О. *Пізнєопалеолітичні мисливці азово-чорноморських степів*. Київ: Олег Філюк., с. 336-344.
- Євсеев, В. М. 1947. Палеолітична стоянка Амвросіївка. В: Славін, Л. Л. (ред.). *Палеоліт і неоліт України*. І. Київ: АН УРСР, с. 265-283.
- Ефименко, П. П. 1953. *Первобытное общество. Очерки по истории палеолитического времени*. Киев: АН УССР.
- Залізник, Л. Л. 1998. *Передісторія України Х—V тис. до н. е.* Київ: Бібліотека українця.
- Зубарева (Бибикова), В. И., 1948. *Опыт реконструкции ископаемого стада зубров*. Рукопись диссертации к. б. н. Киев.
- Кротова, А. А. 1986. Культурно-хронологическое членение позднепалеолитических памятников Юго-Востока Украины. В: Неприна, В. И., Залізник, Л. Л., Кротова, А. А. *Памятники каменного века Левобережной Украины. Хронология и периодизация*. Киев: Наукова думка, с. 6-73.
- Кротова, А. А. 1989. *Отчет о работе Донецкого отряда за 1989 г.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1989/9.
- Кротова, О. О. 2003а. Визначення сезону використання Амвросіївського кістковища бізонів. *Кам'яна доба України*, 2, с. 75-81.
- Кротова, О. О., 2003б. Проблеми датування та періодизації пам'яток степової зони доби верхнього палеоліту. *Кам'яна доба України*, 4, с. 183-198.
- Кротова, О. О., 2006. Кістки бізонів зі слідами діяльності людини з Амвросіївського пізнєопалеолітичного комплексу. *Матеріали та дослідження з археології Східної України*, 5, с. 6-14.

- Кротова, А. А. 2009. Хранение продуктов и адаптация обществ эпиграветтских охотников Восточной Европы. В: Васильев, С. А., Кулаковская, Л. В. (ред.). *С. Н. Бибииков и первобытная археология*. Санкт-Петербург: ИИМК РАН, с. 129-140.
- Кротова, О. О., 2013. *Пізньопалеолітичні мисливці азово-чорноморських степів*. Київ: Філюк О. В.
- Кротова, О. О. 2017. Планиграфія розташування кістяних виробів на Амвросіївській стоянці. *Кам'яна доба України*, 17—18, с. 66-78.
- Кротова, О. О. 2019. Кістяні знаряддя виробничо-побутового призначення Амвросіївського верхньопалеолітичного комплексу. В: Чабай, В. П. (ред.). *І Всеукраїнський з'їзд: матеріали роботи*. Київ: ІА НАН України, с. 149-156.
- Кротова, А. А., Белан, Н. Г. 1986. *Отчет о работе Донецкого отряда Первобытной экспедиции в Амвросиевском районе Донецкой области в 1986 г.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1986/296.
- Кротова, О. О., Сніжко, І. А. 1993. Сліди утилізації мисливської здобичі в Амвросіївці. *Археологія*, 4, с. 72-85.
- Кротова, А. А., Снежко, І. А. 1996. Кости бизонів со следами древних изломов из Амвросиевки. *Археологический альманах*, 5, с. 139-146.
- Кротова, О. О., Старкін, А. В., Логвиненко, В. М., Сніжко, І. А., Грибченко, Ю. М., Куренкова, О. І. 2005. *Звіт про розкопки Амвросіївського палеолітичного комплексу в 2005 році*. НА ІА НАН України, ф. 64, 2005/180.
- Кротова, О. О., Сніжко, І. А. 2019. Історія дослідження Амвросіївського верхньопалеолітичного комплексу. *Археологія*, 3, с. 113-125.
- Леонова, Н. Б., Миньков, Е. В. 1987. К вопросу об интерпретации Амвросиевского костяка — уникального памятника позднего палеолита Приазовья. В: *Проблемы интерпретации археологических источников*. Орджоникидзе: СОГУ, с. 34-50.
- Мефферт, Б. Ф. 1923. *Детальная геологическая карта Донецкого каменноугольного бассейна. Описание плана VII-22. Район станции Амвросиевка Екатеринбургской ж. д. Западная часть Амвросиевского купола*. Петроград.
- Нужный, Д. Ю., Кротова, О. О. 2007. Мисливська метална зброя з Амвросіївського кістковища. *Кам'яна доба України*, 10, с. 92-101.
- Пидопличко, І. Г. 1940—1949. *Дневники Амвросиевской палеолитической экспедиции за 1940—1949 гг. Автограф*. Науковий архів Інституту архіводства НБУВ НАН України. Київ: ф. 139, оп. 3, спр. 187, 190.
- Пидопличко, І. Г. 1953. Амвросиевская палеолитическая стоянка и ее особенности. *Краткие сообщения ИА АН УССР*, 2, с. 65-68.
- Пидопличко, І. Г. 1956. *Матеріали до вивчення минулих фаун УРСР*. 2. Київ: АН УРСР.
- Рековець, Л. І. 2013. Список мікрофауни з Амвросіївського кістковища (прирізка до Центрального розкопу, II умовний горизонт, 2005 р. дослідження). Додаток 6. В: Кротова О. О. *Пізньопалеолітичні мисливці Азово-Чорноморських степів*. Київ: Філюк О. В., с. 365.
- Сапожникова, Г. В. 1994. Трасологический анализ кремневых изделий из Амвросиевского костяка. В: *Древнее Причерноморье. Краткие сообщения Одесского Археологического Общества*. Одесса: Одесский археологический музей, с. 200, 201.
- Сапожникова, Г. В. 2003. Функціональне призначення Амвросіївського кістковища: за результатами трасологічних досліджень кам'яних знарядь. *Кам'яна доба України*, 2, с. 82-86.
- Сапожникова, Г. В. 2005. Амвросиевское костяк и его назначение (по трасологическим исследованиям каменных орудий). В: Аникович, М. В. (ред.). *Проблемы ранней поры верхнего палеолита Костенковско-Борщевского района и сопредельных территорий*. Труды Костенковско-Борщевской археологической экспедиции ИИМК РАН, 3. Санкт-Петербург: ИИМК РАН, с. 234-238.
- Сапожников, И. В. 2003. *Большая Аккаржа. Хозяйство и культура позднего палеолита степной Украины*. Кам'яна доба України, 3. Київ: Шлях.
- Сніжко, І. А. 2001. *Утилізація мисливської здобичі на Амвросіївському пізньопалеолітичному комплексі*. Дисертація к. і. н. Київ.
- Bement, L., Carter, B. 2016. Folsom Bison Hunting on the Southern Plains of North America. In: Kornfeld, M., Huckell, B. V. (eds.). *Stones, Bones and Profiles. Exploring Archaeological Context, Early American Hunter-Gatherers, and Bison*. Boulder: University Press of Colorado, p. 291-311.
- Binford, L. R. 1981. *Bones. Ancient Men and Modern Myths*. New York: Academic Press.
- Binford, L. R. 1989. *Debating Archaeology*. New York: Academic Press.
- Binford, L. R. 1993. Bones for Stones. In: Soffer, O., Praslov, N. D. (eds.). *From Kostenki to Clovis: Upper Paleolithic — Paleo-Indian Adaptations*. New York; London: Plenum Press, p. 101-124.
- Carlson, K., Bement, L. 2013. Organization of bison hunting at the Pleistocene / Holocene transition on the Plains of North America *Quaternary International*, 297, p. 91-99.
- Frison, G. C. 1978. *Prehistoric Hunters of the High plains*. New York: Academic Press.
- Frison, G. C. 1991. *Prehistoric Hunters of the High Plains* (Second Edition). New York: Academic Press.
- Frison, G. C. 2004. *Survival by hunting: prehistoric human predators and animal prey*. Berkeley; California: University of California.
- Haynes, C. V., 1993. Clovis-Folsom Geochronology and Climatic Change. In: Soffer, O., Praslov, N. D. (eds.). *From Kostenki to Clovis: Upper Paleolithic — Paleo-Indian Adaptations*. New York; London: Plenum Press, p. 23-25.
- Julien, M.-A. 2013. Taphonomical and Archaeozoological study of the Bison bone bed of Amvrosievka (west excavation). Appendix 4. In: Кротова, О. О. *Пізньопалеолітичні мисливці Азово-Чорноморських степів*. Київ: Філюк О. В., p. 354-361.
- Julien, M.-A., Bocherers, H., Burke, A., Druker, D., Patou-Mathis, M., Krotova, O., Pean, S. 2012. Were European steppe bison migratory? 18-O, 13-C and Sr-intra — tooth isotopic variations applied to a palaeoethological reconstruction. *Quaternary International*, 271, p. 106-119.
- Kehoe, T. E. 1967. The Boarding School Bison Drive Site. *Plains Anthropologist*, 12 (35), p. 5-91.
- Kehoe, T. E. 1999. Subsistence and beyond in Upper Paleolithic bison economy. In: Brugal, J.-P., David, F., Enloe, J. G. (eds.). *Le bison: Gibier et Moyen de Subsistance des Hommes du Paleolithique aux Paleindiens des Grandes Plaines. Actes du colloque international, Toulouse 1995*. Antibes: APDCA, p. 249-260.
- Krasnokutsky, G. 1996. *Bison Hunting and Human Adaptation: A Case of Comparative Study of the Upper Palaeolithic of Southern Ukraine*. Odessa: Polis Press.
- Krotova, A. A. 1996. Amvrosievka New AMS Dates For An Unique Bison Kill Site In The Ukraine. *Prehistoire Europeenne*, 9, p. 357-362.

Krotova, A. A. 1999. The Upper Paleolithic Bison Hunters: Amvrosievka. In: Brugal, J.-P., David, F., Enloe, J. G. (eds.). *Le bison: Gibier et Moyen de Subsistance des Hommes du Paleolithique aux Paleindiens des Grandes Plaines. Actes du colloque international, Toulouse 1995*. Antibes: APDCA, p. 334-341.

Krotova, A. A., Belan, N. G. 1993. Amvrosievka. A Unique Upper Paleolithic Site in Eastern Europe. In: Soffer, O., Praslov, N. D. (eds.). *From Kostenki to Clovis: Upper Paleolithic-Paleo-Indian Adaptations*. New York; London: Plenum Press, p. 125-142.

Krotova, O., Snizhko, I., Logvynenko, V. 2016. Bison utilization at the Amvrosievka campsite, Ukraine. In: Kornfeld, M., Huckell, B. B. (eds.). *Stones, Bones and Profiles. Exploring Archaeological Context, Early American Hunter-Gatherers, and Bison*. Boulder: University of Colorado, p. 391-409.

Lyman, R. L. 1994. *Vertebrate Taphonomy*. Cambridge: Cambridge University.

Todd, L. 2013. The identification of faunal remains and the wear class code-groups 1 (M1s), 2 (M2s) from Amvrosievka bone bed (1935, 1949, 1980—1990-eth years). Appendix 7. In: Кротова, О. О. *Пізньопалеолітичні мисливці Азово-Чорноморських степів*. Київ: Філюк О. В., p. 366-414.

Todd, L. C., Stanford, D. I. 1992. Application of Combined Bone Data to the Site Structural Studies. In: Hofman, J. L., Enloe, J. G. (eds.). *Piecing Together the Past: Applications of Refitting Studies in Archaeology*. British Archaeological Reports, International Series, 578. Oxford, p. 21-35.

REFERENCES

Boriskovskij, P. I. 1953. *Paleolit Ukrainy*. Materialy i issledovaniia po arkheologii SSSR, 40. Moscow; Leningrad: AN SSSR.

Herasyenko, N. P. 1994. Rekonstruktsiia pryrodnoho seredovyscha davnioyi ludyny na stoiantsi Amvrosiivka. *Arkheological almanakh*, 3, s. 153-158.

Grigorieva, G. V. 1968. *Pozdnepaleolitieskiiie pamiatniki Severo-zapadnogo Prichernomoria i Severnogo Priazovia*. Disertatsiia k. i. n. Leningrad.

Gribchenko, Yu. N., Kurenkova, E. I., Borisova, O. K. 2013. Rezultaty paleogeographicheskikh issledovaniy v Amvrosievke v 2005 rotsi. Appendice I. In: Krotova, O. O. *Piznjopaleolitychni myslyvti azovo-chornomorskykh stepiv*. Kyiv: Filuk O. V., s. 336-344.

Yevsieiev, V. M. 1947. Paleolitychna stoianka Amvrosiivka. In: Slavin, L. L. (ed.). *Paleolit i neolit Ukrainy*. I. Kyiv: AN URSS, s. 265-283.

Yefimenko, P. P. 1953. *Pervobytnoe obschestvo. Ocherki po istorii paleolitieskogo vremeni*. Kiev: AN URSS.

Zaliznyak, L. L. 1998. *Peredistoriia Ukrainy X—V tys. do n. e.* Kyiv: Biblioteka ukraintsia.

Zubareva, (Bibikova), V. I. 1948. *Opyt rekonstruktsii isopaemogo stada zubrov*. Rukopis dissertatsii k. b. n. Kiev.

Krotova, A. A. 1986. Kulturno-khronologicheskoe chlenenie pozdnepaleolitieskikh pamiatnikov lugo-Vostoka Ukrainy. In: Neprina, V. I., Zalizniak, L. L., Krotova, A. A. *Pamiatniki kamennogo veka Levoberezhnoi Ukrainy. Khronologii i periodizatsiia*. Kiev: Naukova dumka, s. 6-73.

Krotova, A. A. 1989. *Otchjot o rabote Donetskogo otrjada za 1989 g.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1989/9.

Krotova, O. O. 2003a. Vyznachennia sezonu vykorystannia Amvrosiivskoho kistkovyshcha bizoniv. *Kamyiana doba Ukrainy*, 2, s. 75-81.

Krotova, O. O. 2003b. Problemy datuvannia ta periodyzatsii pamiatok stepovoi zony doby verkhnoho paleolitu. *Kamyiana doba Ukrainy*, 4, s. 183-198.

Krotova, O. O. 2006. Kistky bizoniv zi slidamy diialnosti ludyny z Amvrosiivskoho pizniopaleolitychnoho kompleksu.

Materialy ta doslidzhennia z arkheologii Shkidnoi Ukrainy, 5, s. 6-14.

Krotova, A. A. 2009. Khranienie produktov i adaptatsiia obschestv epigravetskykh okhotnikov Vostochnoi Evropy. In: Vasil'ev, S. A., Kulakovskaya, L. V. (ed.). *S. N. Bibikov i pervobytnaia arkheologiiia*. SPb: IIMK RAN, s. 129-140.

Krotova, O. O. 2013. *Piznjopaleolitychni myslyvti azovo-chornomorskykh stepiv*. Kyiv: Filuk O. V.

Krotova, O. O. 2017. Planigrafia roztashuvannia kistianykh vyrobiv na Amvrosiivskii stoiantsi. *Kamyiana doba Ukrainy*, 17—18, s. 66-78.

Krotova, O. O. 2019. Kistiani znariaddia vyrobnycho-pobutovoho pryznachennia Amvrosiivskoho verkhopaleolitychnoho kompleksu. In: Chabai, V. P. (ed.). *I vseukrainskyi arkheolohichnyi zjazd: materialy roboty*. Kyiv: IA NAN Ukrainy, s. 149-156.

Krotova, O. O., Snizhko, I. A. 1993. Slidy utylizatsii myslivskoi zdobychi v Amvrosiivtsi. *Arkheologia*, 4, s. 72-85.

Krotova, A. A., Belan, N. G. 1986. *Otchjot o rabote Donetskogo otrjada Pervobytnoi ekspeditsii v Amvrosiivskom raionie Donetskoi oblasti v 1986 g.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1986/29b.

Krotova, O. O., Snizhko, I. A. 1993. Slidy utylizatsii myslivskoi zdobychi v Amvrosiivtsi. *Arkheologia*, 4, s. 72-85.

Krotova, A. A., Snezhko, I. A. 1996. Kosti bizonov so sledami drevnikh izlomov iz Amvrosievki. *Arkheolohicheskii almanakh*, 5, s. 139-146.

Krotova, O. O., Starkin, A. V., Logvynenko, V. M., Snizhko, I. A., Gribchenko, Yu. N., Kurenkova, E. I. 2005. *Zvit pro rozkopky Amvrosiivskogo paleolitychnoho kompleksu v 2005 rotsi*. NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 2005/180.

Krotova, O. O., Snizhko, I. A. 2019. Istoriia doslidzhennia Amvrosiivskoho verkhopaleolitychnoho kompleksu. *Arkheologia*, 3, s. 113-125.

Leonova, N. B., Mynkov, E. V. 1987. K voprosu ob interpretatsii Amvrosiivskogo kostishcha — unikalnogo pamiatnika pozdnego paleolita Priazovia. In: *Problemy interpretatsii arkheolohicheskikh istochnikov*. Ordzhonikidze: SOGU, s. 34-50.

Meffert, B. F. 1923. *Detalnaia geologicheskaiia karta Donetskogo kamennougolnogo basseina. Opisanie plansheta VIII-22. Raion stantsii Amvrosievka Ekaterininskoi zh.d. Zapadnaia chast Amvrosiivskogo kupola*. Petrograd.

Nuzhnyi, D. Yu., Krotova, O. O. 2007. Myslyvska metalna zbroia z Amvrosiivskoho kistkovyshcha. *Kamyiana doba Ukrainy*, 10, s. 92-101.

Pydoplychko, Y. H. 1940—1949. *Dnevnyky Amvrosiivskoi paleolitycheskoi ekspeditsii za 1940—1949 hh.* Avtohrif. Naukovyi arkhiv Instytutu arkhivoznavstva NBUR NANU. Kyiv, f. 139, op. 3, spr. 187, 190.

Pidoplichko, Y. H. 1953. Amvrosiivskaia paleolitieskaia stoianka i ee osobennosti. *Kratkie soobshcheniia IA AN URSS*, 2, s. 65-68.

Pidoplichko, Y. H. 1956. *Materialy do vyvchennia mynulykh faun URSS*. 2. Kyiv: AN URSS.

Rekovets, L. I. 2013. Spysok mikrofauny z Amvrosiivskoho kistkovyshcha (Pryrizka do Tsentralnogo rozkopu, II umovnyi horizont, 2005 r. doslidzhennia). Dodatok 6. In: Krotova, O. O. *Piznjopaleolitychni myslyvti Azovo-Chornomorskykh stepiv*. Kyiv: Filiuk O. V., s. 365.

Sapozhnikova, H. V. 1994. Trassologicheskii analiz kremniovykh izdelii iz Amvrosiivskogo kostyshcha. In: *Drevnee Prichernomorie. Kratkie soobshcheniia Odesskogo Arkheolohicheskogo Obshchestva*. Odessa: Odesskij arkheolohicheskij muzej, s. 200-201.

Sapozhnikova, H. V. 2003. Funktsionalne pryznachennia Amvrosiivskoho kistkovyshcha: za rezultatamy trasolohichnykh doslidzen kamianykh znariad. *Kamyiana doba Ukrainy*, 2, s. 82-86.

Sapozhnikova, H. V. 2005. Amvrosiivskoe kostyshche i ego naznachenie (po trassologicheskim issledovaniyam kamennykh orudii). In: Anikov, M. V. (ed.). *Problemy rannei pory verhnego paleolita Kostionkovsko-Borschiovskogo raiona i sopredelnykh territorii*. Trudy Kostyonkovsko-Borshyovskoi arkheolohicheskoi ekspeditsii IIMK RAN, 3. Sankt-Peterburg: IIMK RAN, s. 234-238.

Sapozhnikov, I. V. 2003. *Bolshaiia Akkarzha. Khoziaistvo i kultura pozdnego paleolita stepnoi Ukrainy*. Kamyiana doba Ukrainy, 3. Kyiv: Shliakh.

Snizhko, I. A. 2001. *Utylizatsiia myslyvs'koi zdobychi na Amurosiivskomu piznopaleolitychnomu kompleksi*. Dysertatsiia k. i. n. Kyiv.

Bement, L., Carter, B. 2016. Folsom Bison Hunting on the Southern Plains of North America. In: Kornfeld, M., Huckell, B. B. (eds.). *Stones, Bones and Profiles. Exploring Archaeological Context, Early American Hunter-Gatherers, and Bison*. Boulder: University Press of Colorado, p. 291-311.

Binford, L. R. 1981. *Bones. Ancient Men and Modern Myths*. New York: Academic Press.

Binford, L. R. 1989. *Debating Archaeology*. New York: Academic Press.

Binford, L. R. 1993. Bones for Stones. In: Soffer, O., Praslov, N. D. (eds.). *From Kostenki to Clovis: Upper Paleolithic — Paleo-Indian Adaptations*. New York; London: Plenum Press, p. 101-124.

Carlson, K., Bement, L. 2013. Organization of bison hunting at the Pleistocene / Holocene transition on the Plains of North America *Quaternary International*, 297, p. 91-99.

Frison, G. C. 1978. *Prehistoric Hunters of the High plains*. New York: Academic Press.

Frison, G. C. 1991. *Prehistoric Hunters of the High Plains* (Second Edition). New York: Academic Press.

Frison, G. C. 2004. *Survival by hunting: prehistoric human predators and animal prey*. Berkeley; California: University of California.

Haynes, C. V., 1993. Clovis-Folsom Geochronology and Climatic Change. In: Soffer, O., Praslov, N. D. (eds.). *From Kostenki to Clovis: Upper Paleolithic — Paleo-Indian Adaptations*. New York; London: Plenum Press, p. 23-25.

Julien, M.-A. 2013. Taphonomical and Archaeozoological study of the Bison bone bed of Amvrosievka (west excavation). Appendix 4. In: Krotova, O. O. *Piznjopaleolitychni myslyvtsi azovo-chornomorskykh stepiv*. Kyiv: Filuk O. V., p. 354-361.

Julien, M.-A., Bocherers, H., Burke, A., Druker, D., Patou-Mathis, M., Krotova, O., Pean, S. 2012. Were European steppe bison migratory? 18-O, 13-C and Sr-intra — tooth isotopic variations applied to a palaeoethological reconstruction. *Quaternary International*, 271, p. 106-119.

Kehoe, T. E. 1967. The Boarding School Bison Drive Site. *Plains Anthropologist*, 12 (35), p. 5-91.

Kehoe, T. E. 1999. Subsistence and beyond in Upper Paleolithic bison economy. In: Brugal, J.-P., David, F., Enloe, J. G. (eds.). *Le bison: Gibier et Moyen de Subsistance des Hommes du Paleolithique aux Paleindiens des Grandes Plaines. Actes du colloque international, Toulouse 1995*. Antibes: APDCA, p. 249-260.

Krasnokutsky, G. 1996. *Bison Hunting and Human Adaptation: A Case of Comparative Study of the Upper Palaeolithic of Southern Ukraine*. Odessa: Polis Press.

Krotova, A. A. 1996. Amvrosievka New AMS Dates For An Unique Bison Kill Site In The Ukraine. *Prehistoire Europeenne*, 9, p. 357-362.

Krotova, A. A. 1999. The Upper Paleolithic Bison Hunters: Amvrosievka. In: Brugal, J.-P., David, F., Enloe, J. G. (eds.). *Le bison: Gibier et Moyen de Subsistance des Hommes du Paleolithique aux Paleindiens des Grandes Plaines. Actes du colloque international, Toulouse 1995*. Antibes: APDCA, p. 334-341.

Krotova, A. A., Belan, N. G. 1993. Amvrosievka. A Unique Upper Paleolithic Site in Eastern Europe. In: Soffer, O., Praslov, N. D. (eds.). *From Kostenki to Clovis: Upper Paleolithic-Paleo-Indian Adaptations*. New York; London: Plenum, p. 125-142.

Krotova, O., Snizhko, I., Logvynenko, V. 2016. Bison utilization at the Amvrosievka campsite, Ukraine. In: Kornfeld, M., Huckell, B. B. (eds.). *Stones, Bones and Profiles. Exploring Archaeological Context, Early American Hunter-Gatherers, and Bison*. Boulder: University of Colorado, p. 391-409.

Lyman, R. L. 1994. *Vertebrate Taphonomy*. Cambridge: Cambridge University.

Todd, L. 2013. The identification of faunal remains and the wear class code-groups 1 (M1s), 2 (M2s) from Amvrosievka bone bed (1935, 1949, 1980—1990-eth years). Appendix 7. In: Krotova, O. O. *Piznjopaleolitychni myslyvtsi azovo-chornomorskykh stepiv*. Kyiv: Filuk O. V., p. 366-414.

Todd, L. C., Stanford, D. I. 1992. Application of Conjoined Bone Data to the Site Structural Studies. In: Hofman, J. L., Enloe, J. G. (eds.). *Piecing Together the Past: Applications of Refitting Studies in Archaeology*. British Archaeological Reports, International Series, 578. Oxford, p. 21-35.

O. O. Krotova

THE AMVROSIIVKA BISON BONE BED AND FEATURES OF ITS USE

The Amvrosiivka Upper Palaeolithic complex, composed of a camp site and nearby bison bone bed is located in the Donetsk oblast', at the top of the Kazenna ravine, a right tributary of the Krynka river, which drains into the Mius river. The site is dated by an average of 19000—18000 uncal BP and belong to Epi-gravettian tradition.

The results of the long-term research the Amvrosiivka bison bone bed was analyzed in the article. The features of topography (a gully-terrace on board of a ravine), planigraphy, stratigraphy of a bone bed (the ledges-thresholds and some sterile layers in cultural remains distribution), and also the seasons of the kill of animals (alternative, with prevalence of cold) was summarized.

Data about the bison bones (*Bison priscus*, MNI = 650 and bones with cultural modifications) is presented. The prevalence of the hunter projectile weapon details (27 bone points and about 90 flint micropoints-inserts), and also flint tools for butchering animals among the archaeological finds is determined.

The interpretation of the bone bed at the same times was controversial: as a refuse dump near dwelling (Evseev), as a resulted from a one-time (Pidoplichko) or repeated (Efimenko) mass drive of bison, or as a ritual locale (Boriskovskij). At present the site is interpreted as a place of numerous mass drive of bison and, mainly, primary butchering of hunting bag, and also, probably, storages of meat products in the form of the frozen carcasses of bison in a cold season (Krotova, Snizhko, Julien).

The ethnoarchaeological data about methods of collective kills by Paleindian and Indian pedestrian hunters on bison of the North America (Frison 2004) for the reconstruction of possible variants of the mass drive of bison in Amvrosiivka is used. The conclusion is made that for the purpose organization of the series of mass drive of bison at different seasons the hunters in Amvrosiivka used a natural trap — the gully-terrace on a board of ravine — the right tributary of a Kazenna ravine. This terrace with one abrupt and rather high (4—5 m) board, obviously, used for a drive of bison from above, a plateau (method of «jump») that the hunters, obviously, at a certain stage having added with the restraining structure (pens) which should keep the escaped and wounded animals. The variant of a possible shelter from below, a thalweg of the Kazenna ravine (an «arroyo trap» method) also is not excluded.

Keywords: Upper Palaeolithic, Amvrosiivka bone bed, bison hunters.

Одержано 25.06.2020

КРОТОВА Олександра Олександрівна, доктор історичних наук, старший науковий співробітник, Інститут археології НАН України, пр. Героїв Сталінграда, 12, Київ, 04210, Україна.

KROTOVA Oleksandra O., Doctor of Historical Sciences, Senior Researcher, the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine, Prospekt Heroiv Stalinhrada, 12, Kyiv, 04210, Ukraine.

ORCID: 0000-0003-0299-7628, e-mail: okrotova@ukr.net.